

TA'LIMDAGI KORRUPSIYANING BARTARAF ETISH MASALALARI

Shodmanov Ravshanxon Rabbonaxon o'g'li

Toshkent davlat yuridik universiteti Korruptsiyaga qarshi kurash va komplayens nazorati yo'nalishi magistranti

e-mail:shodmonov_94@inbox.ru.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.7307516>

ARTICLE INFO

Received: 26th October 2022

Accepted: 07th November 2022

Online: 09th November 2022

KEY WORDS

Korrupsiya, nazorat, manfaatlar to'qnashuvi, boshqaruv organi, konsepsiya, ilmiy nazariyalar, huquqiy savodxonlik, paradoksal, huquqiy ong, media olam.

Korrupsiya bu — jamiyatni turli yo'llar bilan iskanjaga oladigan dahshatli illatdir. Mazkur illat demokratiya va huquq ustuvorligi asoslariga putur yetkazadi, inson huquqlari buzilishiga olib keladi, Ta'lim jamiyat va shaxsning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy jihatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan va shu bilan birga ta'sir ko'rsatadigan sohadir. Biz hammamiz ta'lim narsalarni yaxshi tomonga o'zgartirish uchun deyarli inqilobiy rol o'ynashiga umid qilsak ham: hali ham ko'plab mutafakkirlar uni status-kvoni saqlab qolish uchun konformistik rol o'ynaydi deb bilishadi. Bunday paradoksal vaziyatda ta'limning demokratik boshqaruv va korrupsiya bilan bog'liqligini o'rganish zarurati tug'iladi. Shuni yodda tutgan holda, ushbu maqolada korrupsiyaga qarshi kurashda va demokratik boshqaruvni rivojlantirishda ta'lim muassasalari o'ynashi mumkin bo'lgan, o'ynashi kerak bo'lgan va amalda qanday rol o'ynashi mumkinligi o'rganiladi. Maqolada ta'kidlanganidek, ta'lim falsafa va harakat birlashishi kerak bo'lgan sohadir, agar ular

ABSTRACT

Ushbu maqolada ta'lim tizimida korrupsiya holatlarini keltirib chiqaruvchi omillar, sabablar va boshqa turki bo'luvchi nazriy va amaliy sabablar keltiriladi va o'rganiladi. Bundan tashqari ushbu sohadagi muammolarni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish usullari va normativ qoidalr orqali tartibga solish yo'llari jahon tajribalari tahlili orqali taklif va tavsiyalar orqali ko'rsatib o'tiladi. Bunda O'zbekiston Respublikasi qonunchiligi va xalqaro shartnomalarni o'xshash va farqli jihatlarini keltirib o'tiladi.

tanqid qiladigan narsalar o'zgarmasa, korrupsiyani oldini olish qiyinlashaveradi. Korruptsiyaga qarshi kurash dunyo miqyosida bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan bir bo'lib qolmoqda. Xususan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan "Korrupsiyaga davlat tuzumini ichidan yemiradigan, ijtimoiy barqarorlik kushandasi"¹ deb baho berilganligining o'zi ham bu illatning qanchalik dolzarbligini yana bir bor isbotlab turibdi. . Korruptsiyaning tarixiy o'zaklari juda qadimga borib taqalib, bu hol qabilada ma'lum mavqega ega bo'lish uchun qabila sardorlariga sovg'alar berish odatidan kelib chiqqan deb taxmin qilinadi. O'sha davrlarda bu normal holat sifatida qabul qilingan. Biroq davlat apparatining murakkablashuvi va markaziylashuvi korrupsiyaning davlat rivojlanishiga katta to'siq ekanligini ko'rsatdi. Bu illatga qarshi kurash dunyoning ko'plab mamlakatlarini qamrab olmoqda. Yuqori darajada korrupsiyalashgan davlatlar bir vaqtning

¹ Sh.M.Mirziyoyev .“Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi” Toshkent-2022, 325-bet.

o'zida inson huquqlari bo'yicha yomon ahvolga tushib qolgan davlatlardir. Shuning uchun xalqaro institutlar ikkala ijtimoiy zarar o'rtasida salbiy teskari aloqa halqasini qabul qildilar. Ular korrupsiya inson huquqlaridan foydalanishga putur yetkazayotganidan va shu bilan birga inson huquqlaridan korrupsiyani qoralash va unga qarshi kurashish uchun me'yoriy asos sifatida foydalanishidan afsuslanadi. Maqolada ta'lim muassasalarining korrupsiyaga qarshi kurashda va demokratik boshqaruvni rivojlantirishda qanday rol o'ynashi, o'ynashi va o'ynashi kerakligi haqida so'z boradi. Ta'lim jamiyat va shaxsning ijtimoiy, iqtisodiy, madaniy va siyosiy jihatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadigan va shu bilan birga ta'sir ko'rsatadigan sohadir. Demokratik boshqaruv haqida gapirganda, biz nafaqat iqtisodiy, intellektual va falsafiy hissalar, balki ijtimoiy va siyosiy harakatlar haqida ham o'ylaymiz. Biz hammamiz ta'lim narsalarni yaxshi tomonga o'zgartirish uchun deyarli inqilobiy rol o'ynashiga umid qilsak ham: hali ham ko'plab mutafakkirlar uni status-kvoni saqlab qolish uchun konformistik rol o'ynash deb bilishadi. Bunday paradoksal vaziyatda ta'limning demokratik boshqaruv va korrupsiya bilan bog'liqligini o'rganish zarurati tug'iladi. Ta'lim iqtisodiy rivojlanishning muhim ko'rsatkichi va inson taraqqiyotining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Bu shaxslarning malakasini oshirish, shuningdek, yaxshi boshqaruvning zaruriy sharti hisoblanadi. Ammo korrupsiyaning ikkita o'yinchisi bor: taklif tomoni va talab tomoni. Ta'lim ularning ikkalasini ham kamaytiradimi? Maqolada ta'lim muassasalariga alohida e'tibor qaratilib, ushbu aloqalar o'rganiladi.

Korrupsiyani aniqlash, samarali boshqaruv va ta'lim

Korrupsiyaning yagona, keng qamrovli, umume'tirof etilgan ta'rifi mavjud emas. Bunday ta'rifni ishlab chiqishga urinishlar doimo huquqiy, kriminologik va ko'plab mamlakatlarda siyosiy muammolarga duch

keladi. 2002-yil boshida Birlashgan Millatlar Tashkilotining Korrupsiyaga qarshi Konventsiyasi muzokarachilariga korrupsiyani umuman ta'riflamaslik, balki korrupsiyaning muayyan turlari yoki xatti-harakatlarini sanab o'tish imkoniyatiga ega bo'lishga majbur qilgan sabab shu edi². Biroq, korrupsiyaning maqbul ta'rifiga erishishga urinishlar vaqti-vaqti bilan ko'plab tadqiqotchilar tomonidan qilingan, masalan. Transparency International (TI), AQSh Xalqaro taraqqiyot agentligi (USAID), Fridrix (1966), Nye (1967), Waterbury (1973), Rose-Akerman (1978), Klitgaard (1988), Van Klaveren (1989) tomonidan berilgan ta'riflar), Heidenheimer (1989), Jonston (1996), Jain (2001), Neild (2002), Birlashgan Millatlar Tashkilotining Taraqqiyot Dasturi (UNDP, 2003), Katta (2006). Rivojlanish adabiyotlarida boshqaruv va yaxshi boshqaruv tobora ko'proq foydalanilmoqda. Boshqaruv vakolat va mas'uliyatga ega bo'lganlar uni qanday amalga oshirishiga taalluqlidir: demokratik jarayonlarga sodiqlik, javobgarlik, ma'muriy samaradorlik va qonun ustuvorligi, ishtirok etish va adolat. Boshqaruv qarorlar qabul qilish jarayonini va qarorlarning amalga oshirilishi (yoki bajarilmasligi) jarayonini tavsiflaydi. Samarali boshqaruv buni suiiste'mollik va korrupsiyadan holi va qonun ustuvorligini hisobga olgan holda amalga oshiradi. Samarali boshqaruv demokratik qadriyatlarga, ishonchli xizmatlarga va adolatli va halol biznesga sodiqlik bilan siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni boshqaradigan jarayonlar sifatida belgilanishi mumkin. Rivojlanish istiqbollari va rivojlanishga ko'makning samarali bo'lish salohiyati ko'p jihatdan boshqaruv sifatiga – davlat hokimiyatini amalga oshirish va davlat resurslarini boshqarish va sarflashga bog'liq. Yaxshi, demokratik boshqaruv taraqqiyotning kalitidir va samaradorlikni oshiradi. Lug'at

² Birlashgan Millatlar Tashkiloti (2004) Korrupsiyaga qarshi global dastur: BMTning korrupsiyaga qarshi vositalari to'plami, 3-nashr, Vena, 2004 yil sentyabr.

ta'linga "umumiy bilim berish yoki egallash, fikrlash va mulohaza yuritish qobiliyatini rivojlantirish, umuman o'zini yoki boshqalarni etuk hayotga intellektual tayyorlash harakati yoki jarayoni" yoki "Olingan yoki ishlab chiqilgan bilim yoki ko'nikma" deb ta'riflanadi. "Umumiy ma'noda ta'lim - bu bir guruh odamlarning bilimlari, ko'nikmalari va odatlari avloddan-avlodga o'qitish, o'qitish, tadqiqot yoki oddiygina avtodidaktizm orqali o'tkaziladigan o'rganish shaklidir³. Umuman olganda, u fikrlash, his qilish yoki xatti-harakatlarga shakllantiruvchi ta'sir ko'rsatadigan har qanday tajriba orqali sodir bo'ladi ". Hokimiyatdagilarning ta'limni o'z ixtiyorida saqlab qolishga urinishlari ham shuni ko'rsatadiki, bu, albatta, imkoniyatlarni kengaytirishning eng kuchli vositalaridan biri hisoblanadi. Gumanistik, ilmiy va demokratik qadriyatlarining tarqalishi bilan ta'lim doirasi ham foydalanish imkoniyati va kontseptual asoslari jihatidan kengaydi. Ta'lim aks ettirish odatlarini singdiradi va estetik hissiyotlarni charxlaydi. Bu odamlarga o'zini ham individual, ham ijtimoiy mavjudot sifatida anglashga yordam beradi, o'zini o'zi topishga va o'zidan tashqariga chiqishga yordam beradi. Ta'lim fuqarolik tuyg'usini, demokratik qadriyatlarni, munosabat va xulq-atvorni shakllantirishga yordam beradi. U tanqidiy fikrlash va baholash qobiliyatini, idrok etish va tushunishning belgilangan usullarini doimiy ravishda shubha ostiga qo'yish va shubha ostiga qo'yish ruhini rivojlantirishi kerak⁴.

Nima uchun ta'lim sohasida korrupsiyaga qarshi kurash birinchi o'ringa berilishi kerak - Ustuvorlik:

- Boshqaruvni takomillashtirish va korrupsiyani cheklashga qaratilgan hech

³ Xalqaro tadqiqot jurnali (IJR) 1-jild, 8-son, 2014 yil sentyabr

⁴ Alam, M S. (1989). Korrupsiya anatomiyasi: rivojlanmagan siyosiy iqtisodga yondashuv. Amerika Iqtisodiyot va Sotsiologiya jurnali, 48(4), 441-456-betlar.

qanday davlat sektori islohoti ta'lim sohasidagi korrupsiya muammosi to'g'ri tan olinmasa va tegishli tarzda hal etilmasa, muhim natijalarga erisha olmaydi .

- Ta'lim ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy jihatdan har taraflama ta'sir ko'rsatadi.
- Ta'lim sohasi ko'pchilik mamlakatlarda eng yirik davlat sektorlaridan biridir. Ushbu sohadagi korrupsiya katta, ammo kam milliy resurslarni isrof qilishni anglatadi.
- Ta'limning maqsadi qonun, inson huquqlari va adolatni hurmat qiladigan yaxshi fuqarolarni yetishtirishdir. Ta'lim sohasida halollik va axloqsiz xatti-harakatlarning yo'qligi bu maqsadga to'g'ri kelmaydi.

Hallak va Poisson ta'lim sohasidagi korrupsiyani "davlat mansabidan shaxsiy manfaatlar uchun tizimli ravishda foydalanish, bu ta'lim mahsulotlari va xizmatlarining mavjudligi va sifatiga sezilarli ta'sir ko'rsatishi"⁵deb ta'riflagan. Ta'lim sohasidagi korrupsiya mablag'larni boshqa ustuvor bo'lmagan tarmoqlarga yo'naltiradi va bu xususiy sektor uchun ta'lim uchun ajratilgan resurslarni yo'naltirishga olib keladi. Korrupsiya ta'lim sifati va ta'minotiga ham ta'sir qiladi. Korrupsiya ta'lim olish imkoniyatini cheklaydi, ta'lim tizimida etnik va diniy zulmga olib keladi. Sifatsiz ta'lim jamiyatda yanada ko'proq korrupsiya uchun zamin bo'ladi. Korrupsiya o'qituvchilar tomonidan tovlamachilikka olib kelishi mumkin. Ta'limdagi korrupsiya butun avlodning javobgarlik, shaxsiy ma'suliyat va halollikka oid asosiy qadriyatlarini buzishga olib kelishi mumkin.

O'zbekistondagi ta'lim sohasidagi korrupsiyani ham mikro, ham makro darajada topish mumkin. Transparency International tomonidan o'tkazilgan so'rov shuni ko'rsatadiki, ta'lim sohasi korrupsiyaga jiddiy ta'sir ko'rsatadi va

⁵ Hallak, J. va Poisson, M. (2007). Buzuq maktablar, buzuq universitetlar: nima qilish mumkin? Parij, Frantsiya: YuNESKO, Ta'limni rejalashtirish xalqaro institute.

kamida uchinchi eng korrupsiyalashgan davlat xizmati hisoblanadi. Masalan, YuNESKOning Ta'limni rejalashtirish xalqaro instituti ta'lim sohasidagi korrupsiya bo'yicha tadqiqoti Hindistonda 25% o'qituvchilarning ishdan bo'shashini qayd etadi, bu dunyodagi eng yuqori ko'rsatkichdir.

Xususiy o'qitish - xususiy o'qitishning ta'siri shundaki, u talabalarning umumiy rivojlanishiga va innovatsion fikrlashga putur etkazadi. Xususiy o'qitish ta'lim tizimini buzmoqda, chunki repetitorlarning aksariyati asosiy o'qituvchilar bo'lib, o'z maktablarida o'quvchilarga dars berishadi, bu esa o'qituvchilarning sharaflari o'rnini buzadi⁶. Bu shuningdek, asosiy o'qituvchi sifatida o'z vazifalarini e'tiborsiz qoldirishni anglatadi. Repetitorlik maktab tizimiga teskari ta'sir ko'rsatishi mumkin, bu esa sinfda tengsizlikka va ta'limga yondashuvlardagi ziddiyatlarga olib keladi. Repetitorlik tengsizliklarni keltirib chiqaradi va davom ettiradi, qimmatli inson va moliyaviy resurslarni sarflaydi. Qo'shimcha xususiy repetitorlik korrupsion amaliyot bo'lib, katta korrupsiyaga olib kelishi mumkin. Imtihondagi nosozliklar - aldash, nohaq usullar, amaliy imtihonlar va natijalar - imtihondagi xatolar nafaqat talabalarni dangasa va buzuq qiladi, balki ularning iste'dodini ham bosadi. Talabalar imtihonda pora, qarindosh-urug'chilik, siyosiy ta'sir, hatto nohaq usullarni qo'llash bilan qo'rqitishadi va diplom olishadi. Amaliy imtihonlar va ichki baholash bizning baholash tizimimizda katta fasad va firibgarlikdir. Baholash bizning allaqachon samarasiz bo'lgan ta'lim tizimimizning eng e'tiborsiz va eng kam samarali qismidir.

Nima qilish mumkin?

Bu bizni ta'lim qanday funksiyani bajaradi va inson rivojlanishida qanday rol o'ynashi

kerak degan savolga olib keladi. Shuningdek, biz ta'lim nimaga erishishni xohlayotganimizni, u aslida nimaga erisha olishini va bizning kutganlarimiz va natijalar o'rtasidagi tafovutni bartaraf etish uchun nima qilish mumkinligini tahlil qilishimiz kerak.

Bu bizni ta'limning mashhur va ko'p muhokama qilinadigan axloqiy yoki axloqiy jihatlarida fikr yuritishga olib keladi. Ta'lim insonni axloqiy, axloqiyroq qiladimi yoki qila oladimi? Ha bo'lsa, qanday qilib? Ta'limni din bilan bog'lash, o'quv dasturlariga axloqiy tarbiyani kiritish va gumanitar fanlarni o'qitish orqali ko'p harakatlar qilingan. Dinning o'zi ko'plab adolatsiz tizimlarni targ'ib qilishga yordam berdi, axloqiy tarbiya hech qanday ta'sir ko'rsata olmadi. Gumanitar fanlarni o'qitish hech bo'lmaganda idrok etish va o'zini tutish usullarini erkinlashtirish va insonparvarlashtirishda rol o'ynagan. Ammo bizning tizimimizda ularga ta'lim berishning o'zi ularning ruhiga mutlaqo ziddir. Eng liberal, insoniy va moslashuvchan sektorlardan biri bo'lishi kerak bo'lgan ta'lim sektorining o'zi to'g'ridan-to'g'ri byurokratik tuzilmalarga o'ralgan bo'lib, har qanday og'ish, shubha va innovatsiyalarga yo'l qo'ymaydi. Bu avtoritar tafakkur vazirlik darajasidan sinfgacha bo'lgan davrda tarqaladi. Masalan, vazirlar byurokratning ixtilof etishiga, mutasaddilar direktorning so'roq qilishiga, direktorlar o'qituvchilarga fikr bildirishga, o'qituvchilar esa o'quvchilarning e'tiroziga yo'l qo'ymaydi. Shunday qilib, biz qila oladigan birinchi narsa ta'lim sohasini faqat byurokratlarining monopoliyasi bo'lmagan byurokratik munosabatlar kishanidan ozod qilish va isloh qilishdir⁷.

Yuqoridagi fikrlar shuni ko'rsatadiki, agar ta'lim tizimining o'zi korrupsiya yovuzligi bilan qurilgan bo'lsa, uni korrupsiyaga

⁶ Bray, M. (2003). Xususiy qo'shimcha repetitorlikning salbiy ta'siri: o'lchovlari, oqibatlar va hukumatning javoblari (Serial: Ta'limda axloq va korrupsiya). Parij, Frantsiya: YuNESKO, Ta'limni rejalashtirish xalqaro instituti.

⁷ Heidenheimer, A. J. (1989) Korruptsiyani idrok etish istiqbollari. Heidenheimer A. J., Jonston, M va Le Vine V.T., muharrirlar, Siyosiy korruptsiya: qo'llanma, Nyu-Brunsvik, N.J.: Transaction Publishers.

qarshi kurash vositasi bo'lishini kutish juda ko'p narsani kutishdir. Shu tarzda berilgan va olingan ta'lim faqat konformistik va korrupsiyani targ'ib qilish vositasi bo'lishi mumkin. Ta'lim yaxshi boshqaruv vositasi va korrupsiyaga qarshi kurash vositasi bo'lishi mumkin, agar uni olish va yetkazish korrupsiyadan holi bo'lsa va rejalashtirish va siyosatni ishlab chiqish jiddiy yo'nalishda bo'lsa. Bugungi kunda talab qilinayotgan eng muhim o'zgarish ta'lim sohasini isloh qilishdir. Insayder bo'lgan biz uchun bu o'zimizni aks ettirish va o'zimizni baholash lahzasi bo'lishi kerak. Oddiy bir haqiqatni bilishimiz kerak: agar ta'lim muassasalari bilimli, aqlli va o'z sohasini yetuk mutaxassislarini ta'minlasa,

nega endi bu kadrlar korrupsiyaga intilsin. Chunki bu kabi kadrlar hayotda o'z yo'lini topa oladi va qanday ish beruvchi yaxshi ish va maosh taklif qiladi. Mamlakatimizdagi ta'limning eng katta fojiali istehzosi shundaki, jamiyatga yo'l-yo'riq ko'rsatishi kerak bo'lgan ziyolilar o'z faoliyat sohasida siyosat ishlab chiqishda eng kam so'zga ega. Agar biz ushbu yo'nalishda ko'proq ishtirok etishni talab qilmasak, bu bizning burchimizga beparvolik va bu harakatsizlikning o'zi korrupsiyadir. Boshida aytganimizdek, ta'lim falsafa va harakat birlashishi kerak bo'lgan sohadir, agar tanqid qilgan narsalar o'zgarmasa, o'qituvchi javobgarlikdan qutula olmaydi.